

ПУРПУРНАТА КРЕПОСТ

Когато говорим за Русокастренската крепост, веднага се натъкваме на един парадокс. Името “Русокастро” е оцеляло през вековете и като селищно наименование е стигнало до наши дни. То е преживяло годините на османското робство и превратностите на по-новата епоха, но не като име на крепостта, а първо като име на град, център на кааза, а впоследствие на село, наследило града. През вековете селището се е премествало, но винаги в периметъра на старата крепост, чието име е запазило благодарение на живата народна памет. И винаги, през всичките години, там където са живели нашите предци е имало Русокастро. Самото място на крепостта обаче, претоварено с история и легенди, е получило различни имена. Най-разпространеното е “Русин камък”, запазило само една сричка от същинското име на крепостта. Другото име е “Хрюсокастро”, което означава “Златна крепост” и през последните години русокастренци често прибягват до него, когато кръщават добрите си начинания. Според цитираната Справка съществувало и наименование на местността “Алтън-търла” (“Златна нива”). То би могло да се обясни с обстоятелството, че тук често се откриват монети и някои от тях сигурно са били златни. И сега, ако посетиш крепостта, ще видиш пресни дупки, изкопани от търсачите на имане. Има и скептици, опростяващи легендарното “Русин камък”, които употребяват просто “Камъка”, “Големия камък”, “Малкия камък”. Това всъщност е едно прекалено скептично отношение към красивото народно сказание за Руса мома, характерно за “научния” ентузиазъм на последните петдесет години. Всъщност зад всички тези прекрасни имена се крие неподправената прелест на народното въображение, което винаги е склонно да прибегне до тайнствено обяснение на местните имена. Това е т. н. “народна етимология” - обяснение на думите, които местните хора правят без да се съобразяват с правилата на езикознанието, осланяйки се само на почерпени от легендите и от буквалното еднозвучие аргументи. За пример ще посочим съставката от името “Русо”, “Росо”, която е лесно да премине в “Руса”, или във “Хрюсо”. Но докато народната памет е трансформирала името на “пурпурната крепост” в средновековните извори, то се е запазило така както някога е звучало и както е стигнало да нас, чрез името на село Русокастро. Изброените топоними (имена на местности), съчетани с преданията, само са улеснили първите археолози в България братя Шкорпилови и историка Константин Иречек да локализируют средновековната крепост с абсолютна точност и по този начин да обогатят нашата наука за миналото.

Най-ранното свидетелство за крепостта, открито сред нейните руини, е един ранновизантийски надпис от VI в. Това всъщност е една кратка молитва, отправена към Господа, да подпомага пълководеца Юстин. Откриването на

надписа недвусмислено говори колко важна е била крепостта Русокастро около средата и втората половина на VI в. за стратегията на Византия. Тук е пребивавал високопоставеният военачалник Юстин, който впоследствие е оглавил войските на граничната провинция Мизия, ако приемем първата идентификация на проф. Бешевлиев, или пък е бил от рода на самия император, ако възприемем неговата втора идентификация. И при единия и другия случай ние се натъкваме на пълководец с името Юстин, играл важна роля в Историята на Византия през бурния VI в. Абсолютно е сигурно, че пълководецът Юстин след известен престой в Русокастренската крепост се е отправил на север, за да се сражава с прииждащите хуни, авари, славяни. Преди да тръгне, Юстин е отправил горещата си молитва към Господа да му помага и да го опази в лютите битки с пришълците.

През този период амбициозният Юстиниан Велики (527 - 565 г.) хвърлил усилията си да възстанови териториалното наследство на Рим в Италия, Испания и Северна Африка. Тази стратегия обаче отслабила Дунавската граница и нашите предшественици славяните в съюз с аварите започнали на вълни да навлизат в пределите на Балканския полуостров. Можем да бъдем сигурни, че и крепостта Русокастро и съседният епископски център Девелт не са били подминати при тези повсеместни нападения. За тях съдим по многобройните съкровища от бронзови монети на Юстиниан, заровени в земята около средата и през втората половина на VI в.

Тогава Анхиалос е бил най-големият град близо до Русокастро. Изворите свидетелствуват, че през 584 г. той бил превзет и разрушен от аварския хаган Баян. Сигурно тогава войнишка кесия с 6 бронзови монети се е озовала сред руините на крепостната стена, проучени от нас през 80-те години.

Хаганът Баян искал да разруши и съседния град Терме (Бургаските минерални бани). Жените от харема му обаче вече се били прирастили към чипкането в басейните на тукашните бани и го помолили да не прибегва към разрушения. Баян естествено се съгласил и вероятно сам е започнал да се ползва от благата на византийската цивилизация. Респектът му пред нея много ясно проличава, когато в една от анхиалските църкви войниците му открили пурпурните одежди на императрица Анастасия, съпруга на Тиберий I Константин (578-572 г.). Дрехите естествено били женски, но пурпурът заслепил амбициозния хаган и без да се церемони той навлякъл пищните одежди на императрицата и се провикнал гордо: "И да иска и да не иска императорът на ромеите, империята ми е дадена вече". Колко куриози ни предлага историята. Понякога една женска фуста е достатъчна, за да си внуши някой преходен "победител", че е станал господар на света.

Случаят с царствените пурпурни одежди има и друга страна. Защото пурпурът, червеният цвят е свързан и с името "Русокастро". Засега ние имаме

писмено сведение, че през първата половина на XII в. нашата крепост вече я носила това име. То е фиксирано за първи път в писмена форма от арабския пътешественик Идриси (1100-1154). Но това не означава, че името е възникнало тогава. Явно то идва от предходните столетия и след като имаме епиграфски паметник от VI в., като добавим към този факт и обстоятелството, че в крепостта се среща много гребенчата керамика от същото време, именно тогава, през VI в., трябва да търсим раждането на името на пурпурната крепост.

Нека да анализираме самата дума “Русокастрон” или “Росокастрон”, както още се среща в изворите. Тя има очевидно две съставки: “Росо” и “кастрон”. Първата, която означава “червен”, “пурпурен” е латинска заемка в средногръцкия език. Същото се отнася и до “кастрон”. Това явление на най-масово нахлуване на латински думи в гръцкия език е характерно именно за VI в. Тогава ранните византийски монети все още се надписват на латински, императорската канцелария и законодателните органи в Източната римска империя, макар и с усилие, бих казал тенденциозно, продължават да се придържат към латинския език. Това е било диктувано от самия император Юстиниан Велики, който в амбицията си да възвърне старата слава на Рим, пренебрегвал предразположението на своите поданици от източните части на империята към гръцкия език. Именно тази противоречива езикова ситуация през VI в. изглежда крие тайната на името “Русокастро”. То е рожба на неуспелия опит на Константинополския двор да латинизира източните провинции. Тук припомняме, че надписът, открит в крепостта също е от VI в., но вече е на гръцки език и е съставен по образа на стотици късноантични надписи на средногръцки език, които започват с кръстния знак. Друг косвен аргумент е повсеместното крепостно строителство, предприето от Юстиниан. Макар че името на крепостта не се среща у неговия летописец Прокопий, това едва ли означава, че тук не са били предприети никакви строителни работи. Напротив, мащабното строителство едва ли изцяло е било обхванато от добросъвестния летописец. Така или иначе засега с голяма доза увереност можем да предположим, че крепостта е била наречена “Русокастро” точно през VI в. Това не би могло да стане по-рано, защото в предходните векове почти за всяка латинска дума се е търсило старогръцко съответствие. Двете съставки на думата “Русокастро” изцяло са запазили латинското си звучене. В по-късните векове започва постъпателно налагане на гръцкия език във всички области на живота в империята и преди всичко в администрацията и монетосеченето. Затова тогава е още по-малко вероятно да се роди името “Русокастро”.

Дали естественият червен цвят на скалата не е причина да се нарече крепостта “червена”, “пурпурна”. Напълно е възможно. Това явление ни е

познато и в далечна Индия, където столицата на могулите Агра, също била наричана “Червената крепост”. И най-последно кръщението на Русокастро се отнася точно към времето, когато е кристализирал византийският дворцов церемониал и тук въздействието на средата - червените скали и предразположението на ранновизантийските велможи към червения цвят са се срещнали в синхрон и съзвучие.

От раждането до смъртта червеният цвят е доминирал съществуването на императорите. Византийските владетели излизали от утробите на майките си в т.н. “Порфира” - “Пурпурната стая” на Константинополския дворец. Тя се наричала така, защото била облицована цялата в червен мрамор. Още след раждането си бъдещите императори ставали “порфирогенети” (произхождащи от порфирната стая), но само един от тях - Константин VII (913-159 г.) - останал за потомството като Константин Порфирогенет (Багрянородни). След смъртта си всички владетели, които доживявали почетно погребение, били полагани в червени, порфирни саркофази. При изпълнение на всичките си задължения императорът се потапял в червена атмосфера, обличал се в пурпурни дрехи, а когато отивал към престола или към мястото си в църквата “Света София” стъпвал върху червени роти (кръгли плочи). Произнасяйки официалните си слова или молитвата си той пак стъпвал на кръгъл пурпурен камък. Латинската заемка в средногръцкия език “russus” - “червен” се употребява, за да се обозначи партийна принадлежност. Членовете на червената партия в Константинопол се наричали “русини”. Еднозвучието с народността име “руси” е заблудило полските пътешественици Бокамп Лесополски, минал през Русокастро през 1778 г., и Вайчех Хжановски, последвал го през 1780 г., и те твърдят, че крепостта е основана от руснаци. При това те се опират на местно предание, според което византийците изпратили тук пленени руси и те основали крепостта. Естествено, това е една заблуда или по-точно още един вариант на народна етимология, обясняване на местното название емоционално, а не научно. Но въз основа на тези сведения можем да заключим, че подготовката и осъществяването на руско-турските войни в края на XVIII в. вече са родили надеждата у русокастренци, че новият стожер на православието - Русия ще победи друговерците.

Но да се върнем в Средновековието. Дали и императорските велможи, стъпили върху червената скала на “Русин камък” през тези далечни времена не са почувствали влечение да станат земни наместници на Господа и тогава да им е хрумнало благозвучното име на пурпурната крепост Русокастро. Едва ли някога с абсолютна точност това ще се установи, но приключвайки тези разсъждения върху името “Русокастро” ще припомним, че тук е стъпил багрянородният Андроник III и многократно стъпващият върху червените

императорски роти (кръгли плочи) Йоан Кантакузин. Ще припомним също така, че и думата “рота” - обозначаваща един задължителен елемент от византийския церемониал, също като съставките на името “Русокастро” е латинска. Не може да не спрем вниманието на читателя, че върху портрета си от “Манасиевата летопис” Иван Александър, наречен тук “цар на българи и гърци” също е стъпил върху червена кръгла плоча. Червени са и пиедесталите под краката и дрехите на този цар, императрица Теодора и сина им Иван Шишман в прочутото Лондонско евангелие от 1356 г. Върху друга миниатюра от това знаменито евангелие виждаме деспот Константин, стъпил върху тъмнокафява възглавница и дъщерите на Иван Александър Кераца, Кера-Тамара и Десислава, застанали в дясно от него върху пурпурни възглавници в пурпурни одеяния. И в българския двор, както във византийския, червеният цвят се свързва с царствено достолепие. Както е добре известно Лондонското евангелие е било сътворено за самия цар Иван Александър, останал в историята като победителя при Русокастро. Доста подробно описание на крепостта ни е оставил Константин Иречек. За нас то е изключително важно, защото е осъществено на 8 юли 1884, когато крепостта Русокастро е била в много по-добро състояние, отколкото сега. Не само времето е оставило своя отпечатък оттогава насам, но през 50-те години от източната страна отвесният скат е бил превърнат в кариера. В подножието на крепостта Иречек е видял един “дикилиташ” (прав камък), който сигурно е бил свързан с първото идване на прабългарите в този район още през VIII в. Сега той не съществува. Иречек говори освен това за основите на “четириъгълна пощенска станция” (“мензил”) в подножието на крепостта. Те и сега могат да се видят край пътя след моста за село Желязово. Сред самото градище тогава имало “бяла църквица”, построена върху основите на стар храм. Най-после Иречек дава сведения за подземни проходи, предназначени за снабдяване на крепостта с вода и припаси по време на обсада. Подобни съоръжения често се срещат при късноантичните и средновековните крепости. През 1973 г. такива подземни зидани галерии открихме в късноантичната крепост в центъра на град Айтос.

Последното подробно описание на крепостта е направено от колежата Димчо Момчилов. То също почива само на наблюдения на повърхността и не се основава на археологически разкопки. Авторът подробно проследява трасето на крепостните стени, констатира, че входът към вътрешността е широк 2.5 м и от двете му страни има кули. Южно от входа, разположен от запад, стената е дълга само 8 м и вероятно стига до ъглова кула, за да се съедини с южната стена. Последната е разположена по ръба на скалистото плато и следва неговата конфигурация, като тук-там прекъсва при естествените скални препятствия. Същият характер има и източната стена, която очертава дъга.

При югоизточния ъгъл на тази стена наблюдателното око на археолога Момчилов е забелязало апсида на църква и той констатира, че крепостният храм се е намирал до самата стена. Това е точно мястото, където местните хора, в това число и кметът Вълчо Тъпчев при определен ъгъл на слънчевите лъчи, следобед, са наблюдавали очертанията на кръст сред скалите. Това естествено не е било известно на археолога, когато е правел описанието си. Той е забелязал и тунел, изсечен в скалата. Но дали това не са останки от добиването на камък през 50-те години? По-съществено е наличието на множество фрагменти от късноантични и средновековни тухли, забелязани и от Момчилов и от нас при посещенията ни на крепостта.

Според Божидар Димитров и А. Ханджийски Русокастренската крепост заема площ около 15 - 20 дка. Двамата автори са забелязали, че във високата западна част на крепостта, близо до входа, има вътрешно укрепление с площ около 1 дка. Те предполагат, че това е феодален замък, "изграден от български феодал през XII-XIV в.". Не е изключено, обаче, именно в тази част на крепостта да има и културни напластявания, които крият още по-древните тракийски тайни на крепостта. Скиците на крепостта, дадени в тази книга, са според книгата "Българското военно изкуство през феодализма" и според Борис Чолпанов. Бъдещите археологически проучвания на крепостта сигурно ще внесат съществени корекции в тези окомерни скици, но сега те все пак дават вярна представа за плана на крепостните съоръжения. В първата цитирана книга могат да се видят и скици на кръглата крепост "Хасара" при село Караново и на "калето" и "цитаделата" западно от село Винарско. Край тези крепости през античността, средновековието и османския период е минавал пътят от Русокастро за Айтос и на север за столиците на Първото и Второто българско царство. Този път, както ще видим, многократно е бил използван и от българи, и от византийци по време на война, но обстоятелството, че по трасето му има крепости, не означава, че мирновременният му трафик не е бил интензивен. Разликата е била обаче съществена. При война по пътя вървели огромни войскове съединения, които като вихрушка помитали всичко пред себе си, а по време на мир пътят имал благодатно въздействие върху двете православни държави - България и Византия. *Via est vita* (Пътят е живот), казват древните римляни. За съжаление старите автори са много по-щедри на думи, когато става дума за война, а за периодите на мир и благоденствие почти не отронват дума.

В ранновизантийско време Русокастренската крепост вероятно е основно преустроена в самия край на V в. или през първите десетилетия на VI в. в синхрон с близката крепост Маркели при Карнобат. Един бегъл поглед върху керамиката, събрана от повърхността, показва силно присъствие на глинени

съдове от периода VI - IX в. и по този признак крепостта на “Русин камък” се родее със съседната странджанска крепост при град Средец .

Според братя Шкорпилови близо до старата църквица в “долната част” на крепостта били намерени “около 60 човешки глави, гривни и един пиринчен кръст, на който се вижда разпятието Христово и шест светци (Никола и прочие)”. В селището от южната страна се намирали анонимни монети на Василий II Българоубиец и корубести византийски монети от XI -XII в.

Когато в близкия Анхиалос бил разположен станът на хаган Баян, а в баните на близкия Терме се плискали жените от неговия харем, сигурно и крепостта Русокастро е била в ръцете на неговата войска, която се състояла от авари и славяни. Есента на същата 584 г. византийски пратеници вероятно преминали през Русокастро, дошли в анхиалския стан на Баян и коленопреклонно поискали мир. След дълги пазарлъци той бил сключен, като нашествениците си осигурявали ежегоден данък от 100 000 златни номизми. Още на следната 585 г. цариградският пълководец Коментиол дошъл в Анхиалос и сформирал войска от три отряда, предназначена да се бори срещу аварите и славяните. Можем да предположим, че сред този византийски рекрут е имало и войници от района на крепостта Русокастро. Косвено доказателство за това е цитираният вече надпис на гръцки език, , в който става дума за пълководеца Юстин, живял и воювал именно през този период: “Господи, помагай на Юстин Стратилат”. Нашето предположение е, че това по-скоро е правнукът на император Юстин I, който към края на VI в. е водил битки в Дунавската област именно срещу аварите.

За последните десетилетия на VI век съществуват сведения, че в района на Южното Черноморие аварите са идвали още веднъж, но бързо се отклонили по посока на Чорлу, защото през 591 г. византийският император Маврикий, минавайки вероятно през Русокастро, се установил на 15 дневен военен лагер край Анхиалос и аварите предпочели да не се сблъскват с него.

При тези нападения на аварите в Черноморската област са пострадали всички крепости и градове. За крепостта Маркели това е доказано чрез разкопки. В малката крепост на нос “Акин” край с. Черноморец, в дебел пласт от пепел, беше открито малко съкровище с монети на Юстин I и Юстиниан.

Последната по време сред монетите датира от 548/549 г. Същото се отнася до едно друго малко съкровище с подобно съдържание, открито при разкопки точно върху разрушената югозападна стена на Анхиалос. В колекцията на Археологически музей - Бургас се съхраняват още десетина такива монетни находки, които произлизат от различни крепости в Източното Старопланиние.

Когато през 967 г. византийският император Никифор Фока (963-969 г.) се облажавал от победата си над арабите и превземането на град Тарс, при него

пристигнали пратеници на българския цар, за да получат обичайния данък. Обхванат от неистова гордост Никифор ги наругал, нарекъл българския цар “кожогризец” и веднага предприел демонстративен военен поход срещу България. Въпреки че това били по-скоро военни маневри, неговата войска стигнала до Еркесията, наречена от Скилица-Кедрин “големия окоп” и “голямата ограда”, превзела няколко гранични крепости и взела пленници. Вероятно в обсега на нейните действия е попаднала и пурпурната крепост Русокастро.

Споменаването на граничния окоп “Еркесия” през X век е изключително важно за нас, защото той е тясно свързан с историята на пурпурната крепост. Иначе как самото му построяване, за което липсват точни писмени данни, ще се запази точно във великолепната легенда, записана от Константин Иречек именно в село Русокастро през далечната 1884 г.

Като една вековна забележителност Еркесията е получила името си през годините на тюркското владичество и в превод тази дума означава “прокопана земя”, “окоп”. В народната памет обаче този граничен окоп е останал с епитета “Крумов”, защото победите на хан Крум в много по-силна степен са въздействували върху народната памет, отколкото други събития от този период. Окопът имал типични за укрепленията на прабългарите черти. И до днес се вижда, че това е бил един широк ров, който от северната страна има вал и явно е предназначен за отблъсване на нападения от юг. Върху вала трябва да е имало дървена палисада. При своето посещение в Русокастро в края на миналия век Константин Иречек научил от селяните изключително важни неща за окопа Еркесия и за начина на построяването му. Той пише: “Русокастренци, като стари жители, знаеха и нещо за Еркесия. Била, казват, в старо време синор и по предание от майка на майка се помнело, че при нейното копане работили и жени, даже нашият дядо твърдеше, че при копането била прабабата на един 120 годишен старец, който неотколе умрял в селото. В Русокастро по-напред се пазела и песен за Еркесия, но сега вече никой не я знае. В нея се разправяло, че при тази постройка работели и мъже и жени, всички майки били на работа и на всеки девет пеленачета била оставяна вкъщи по една баба да ги гледа, децата плачели, бабата им пеела, за да ги умири и клела царя за това му дело, но в това време царят минал на кон край къщата, чул клетвата и казал на бабата: “Всичко е бабо до време”. Според този откъслек тя е била осмостъпна песен, очевидно хороводна”. Запазването на спомен за тази песен през дългите, превратни векове на нашата история и това, че тя е преживяла унижителните години на две робства, е най-солидното доказателство за безсмъртието на българския дух. Българските историци и археолози още не са на единно мнение за това откога датира това мащабно землено съоръжение, пресичащо землището на

Русокастро по протежение на десетки километри. В литературата има многобройни описания на съоръжението. Само накратко ще споменем, че целият окоп от Черно море до Тунджа и оттам до Марица е дълъг 131 км. Проф. Димитър Овчаров, който единствен е изследвал “Еркесията” с разкопки, дава размерите, отразяващи сегашното му състояние при село Люлин, Ямболско. Според него средната му дълбочина е 2.5 м. Напречното сечение на прокопа и е широк: горе 6 - 6.5 м. и в основата 4 м. Насипът от северната страна е висок 2.5 м. и широк средно 8 м. Там, където почвата е скалиста това не се е оказало пречка за строителите на съоръжението. Валът от насипана пръст е направен обикновено от пръстта, изкопана от рова. Там, където се налага, земления насип е подсилен като от външната страна е покрит с необработени камъни. В резултат на археологическите проучвания са направени заключения, че “Еркесията” е построена през IX - X в. Тази датировка с повече от два века се разминава с мнението на Васил Златарски, че окопът датира от времето на хан Тервел (701-718 г.). Това е възприето и от русокастренския учител Нягол Балев, Граничният характер на “Еркесията” напоследък намери нови привърженици и те направиха сериозни опити да възродят прозорливите твърдения на Иречек, че през епохата на Първото българско царство окопът е очертавал точно границата между България и Византия. Павел Георгиев дори вижда в този Граничен окоп нещо подобно на римски лимес, който е точно очертан. Това огромно съоръжение, според него, е било построено в резултат на мирния договор между България и Византия, сключен през 815 г. Тази гранична роля на Еркесията през последните години многократно беше оспорена от Божидар Димитров, който упорито се съпротивлява да приеме, че Странджа планина продължително време е била под скиптъра на Византия. Но историята никога не зависи от щенията на историците. Ако Еркесията беше на юг, а не на север от Странджа, Димитров сигурно щеше да я признае за граница. Но нима има смисъл да се водят гранични спорове относно две държави, които вече спят спокойния си сън в миналото. Не е ли по-уместно възродена България най-после да прояви снизхождение към залязлата завинаги византийска цивилизация още през 1453 г. Освен това самото византийско наименование на Странджанско-Сакарския масив - Парория (Пригранична планина) ясно подсказва, че това е било гранична зона за Константинополския двор, отвъд която се е простирила България. Тридесетгодишният мирен договор бил сключен между българския хан Омуртаг и византийския император Лъв V. След една несполучлива за българите битка през есента на 814 г. при Бурдизо (Баба Ески) в Югоизточна Тракия последвали интензивни преговори в Константинопол. Те били придружени със съответния византийски церемониал. Изглежда, обаче, и

Омуртаг е предявил претенции да се съблюдават и българските обичаи при този съдбоносен акт. Затова византийските хронисти говорят със злоба за император Лъв V и казват, че бил “най-християнският” император, който излива на земята “вода от чаша, обръща саморъчно конски седла, докосва се до тройна юзда и вдига трева нависоко”. Всъщност тези възмущения на летописците са свидетелства за прабългарски обичаи и към тях се добавя още едно. Обвиняват Лъв V, че “разсякъл кучета и ги употребил за свидетели”. През IX в. Русокастро все още не се споменава в изворите, но съседният Девелт, като гранична крепост е влязъл в изворите със средновековното си име. Тогава античното “Деултум” започва да звучи на средногръцки и старобългарски “Девелт”.

През 1980 г. екипът на покойния археолог Стефан Дамянов хвърли усилията си в изследване на средновековната крепост, наречена от Карел Шкорпил “Малкото градище”. Неговата стратиграфия (културни напластявания) свидетелствува за два основни периода в съществуването му. Първият се датира в хронологическия отрязък IV-VII в. Това е времето веднага след преместването на столицата от Рим в Константинопол. Този акт е ознаменуван със серия бронзови монети, върху която се появява познатия ни сюжет - вълчица кърми Ромул и Рем, а върху лицето персонификацията Рома и надписът NEA ROMA (Новият Рим). И в Голямото и в Малкото градище това са едни от най-често срещаните монети, поради близостта на града на Босфора. Вторият период се датира в периода XII -XIV в., т.е. той е от времето на Втората Българска държава.

Източно от средновековната крепост Девелт в местността “Костадин чешма”, откъдето, както свидетелствува Петко Росен, до началото на XX в. е преминавал пътят от Средец за Бургас, археолозите откриха средновековна църква и древна митница. Целенасочено споменаваме сведението на Росен, защото то е едно доказателство, че древните пътища трудно променят трасетата си. Според бургаския писател “Костадин чешма” и в ново време е маркирала един етап от пътя към Бургас . От средновековната църква се откриха само основите от ломен камък, споен с бял хоросан. Както всички църкви, тя е ориентирана изток-запад (14.5 X 12 м), има базиликален план, разчленен на три кораба и притвор от западната страна. При един втори строителен период в централния кораб са били поставени четири колони, върху които е бил подпрян купол. При изследването са били открити пропуквания, които биха могли да бъдат резултат от земетръс. Покрита е била със слабо извити широки керемиди.

Вътре в църквата и около нея са били открити 34 християнски погребения. Покойниците са били полагани директно в земята с вдигнати десници в благославящ жест. Според изследователя Дамянов това означава, че

погребаните са били свещенослужители. Погребален инвентар в повечето случаи липсва. Само върху три от скелетите на свещениците са открити големи, посребрени кръстове, датиращи от IX - X в. Голяма сензация са откритите 64 оловни печата, които, за съжаление, вече не са в Дебелтския музей, а се намират в НИМ - София. Повечето от печатите са с монограмни кръстове и съдържат имената на византийски велможи от епохата на императорите-иконоборци в периода между 726 - 843 г. Околовърстно на кръстовете се чете надпис на средногръцки език: "Господи, помагай на твоя раб". Върху опакото надписите са обикновено в четири или пет реда и съдържат имената на редица сановници от византийския императорски двор през IX - X в. Многобройни са печатите на финансовите министри протоспатарии Теодор и Фотий на началници на охраната и секретари на императорската канцелария. В този сонм от велможи не липсват и прабългари. Това показват имената им Амер и Хотиамир. Амер полагал грижи за съкровището на двора, а Хотиамир командвал подделение от личната охрана на императора.

За нас най-важни са трите оловни печата на българския княз Борис, приел след покръстването в 865 г. християнското име Михаил. На лицевата страна е изобразен Христос с евангелие и благославяща десница. Изображението е опасно с два зрънчести кръга, между които се чете: "Христос, помагай на Михаил, архонт на България". Върху опакото виждаме Божията майка и четем: "Богородице, помагай на Михаил, архонт на България". Борис всъщност е приел кръщелното име на император Михаил III в годините веднага след покръстването.

От писмените извори знаем, че ранносредновековният и средновековният Девелт е бил седалище на епископ. Дори съществува едно легендарно свидетелство, съхранено от най-стария историк на църквата Евсевий Кесарийски, че още през II в. след Хр. епископ на колонията Дебелтос бил Елиос Пуплиос Юлиос. Това не се потвърждава от други източници, но трябва да му отдадем значение, защото бащата на църквата цитира писмото на Серапион от Антиохия и две приписки към него, за да го потвърди. Сигурно е името на Атанасий, който бил епископ на Девелт и Созопол в 431 г. и представлявал тези градове на Втория вселенски събор в град Ефес, развалините на който се намират на турския средиземноморски бряг. Този събор има изключително голямо значение за укрепване на православието. На него била осъдена несторианската ерес и Дева Мария била утвърдена като "Богородица". От този момент насетне изобразяването ѝ върху икони като кърмеща жена станало канонично. Тази иконография води началото си от традицията на коптите в Египет, при които сюжетът води началото си от изображенията на египетската богиня Изиди, кърмеща Хор.

В Третия събор през 451 г., проведен в град Халкедон на малоазийския бряг на Мраморно море, взел участие девелтският епископ Ювенал или Йовинос. Той присъствувал, според протоколите на заседания на Синода през 448, 451 и 459 г. Именно на Халкедонския събор император Маркиан успял да наложи Константинопол като главен християнски град в империята. Тогава египетската Александрия останала на втори план. От по-късно време ни е известно името на епископ Евстратий - участник в Никейския събор през 787 г. Специално споменаване заслужава епископ Георги, пленен от Крум в 812 г. и мъченически загинал в 814 г. Впоследствие православната църква го обявила за светец. Има данни, че на Цариградския събор, организиран през 879-880 г. от патриарх Фотий, е присъствал епископът на Девелт Симеон. От X-XI в. притежаваме и печата на епископ Константин. По-нататък в периода 1186-1204 г. вече се говори за архиепископа на Девелт Василий. В ново време тези факти са станали причина за възникване на настроения сред бургаското общество за обособяването на подновена “Дебелто-Бургаска митрополия”. В раннохристиянския период и през Средновековието Русокастро е влизало по един естествен начин в диоцеза на Дебелския епископ, който е играл важна роля не само в религиозния живот на тогавашните русокастренци. В компетенциите на епископа понякога влизали и граждански въпроси, особено когато се касае до решаването на морални проблеми. Култът към Свети Георги Победоносец в Русокастренската крепост, а оттук и в днешното село може би се родее по някакъв начин с култа към девелтския мъченик Георги. И както върху прадревната тракийска мраморна плочка на Тракийския конник през годините на турското робство един богобоязлив русокастренец е написал “Свети Георги”, така и местният светец мъченик Георги от Девелт се е слял с представата за всеобщия християнски военен светец “Свети Георги Победоносец”. Въпреки че е спорно дали след мира в 815 г. Девелт е бил в България или във Византия, то дори и да е принадлежал на византийците, християните от двете страни на “Еркесията” едва ли са живели с непрекъснато извадени мечове. Знаем, че в 837 г. споменатият в Крумовия надпис от Хамбарли (Маломирово) военачалник Кордила е върнал изселените девелтски граждани по родните места. Мъченическата смърт на девелтския епископ Георги сигурно е улеснила неговото начинание. Напълно е възможно благочестивият мъченик Георгий - епископ Девелтски, загинал на 22 януари 814 г. да е спечелил сърцата на русокастренци. Вече споменахме, че надпис “Свети Георги” четем върху предхристиянски тракийски конник от Русокастро, а за Свети Георги и Змея (Дракона) и Змея и хубавата русокастренка Руса ще говорим тепърва. Край Девелт средновековният граничен окоп “Еркесия” се разклонява на две и единият от тези краища достигал чак до езерото Вая. Последните

изследвания, които вече цитирахме, датират построяването на Еркесията в IX в. или по точно след сключване на мира между България и Византия в 815 г. Ако приемем тази датировка, то народното название “Крум” окоп би било напълно обосновано, защото “Еркесията” е била построена малко след завоеванията на Крум и по време на неговия наследник Омуртаг (814-831 г.). За превземането на Девелт от Крум ни говорят не само чужди, византийски извори. Утвърждаването на неговата власт по Черноморието и по-точно върху цяла Южна България и в днешната турска част на Тракия е прогласено и от прочутия Хамбарлийски надпис, открит в село Маломирово (Хамбарли), Ямболско. В този български лапидарен документ ясно и точно е написано:”... за лявата страна на моята войска: за Анхиалос, Девелт, Созопол, Ранули, е главатар боилът кавхан Иратаис, а Кордил и Григора нему подчинени стратегии...”

Безспорно крепостта Русокастро е влизала в територията на българския кавхан Иратаис. Според хрониста Теофан през 811 г. император Никифор събрал голяма войска, минал през района на Девелт и стигнал крепостта Маркели при Карнобат. Пресякъл Балкана през Карнобатския проход и проявил голяма жестокост спрямо мирното население на България. Последвалата контраатака на Крум довела до гибелта на византиеца, последвана от прословутата сцена на езическо ритуално пиене на вино от черепа на врага. На следващата 812 г. българите предприели наказателен поход и преминали Балкана. При обсадата на Месемврия Крум се проявил като напредничав стратег и използвал обсадни машини. Построил ги един покръстен арабин, който минал на страната на Крум. Преди това византийците го обидили и той им ритнал кросното. Падането на Месемврия било последвано от превземането на Девелт. Ханът изселил гръкоезичните му жители чак в сигурната за него Долнодунавска област и на тяхно място дошли българи да охраняват българо-византийската граница. Можем да бъдем сигурни, че от този момент нататък пурпурната крепост Русокастро е придобила голямо значение за охраната на българската граница, прокарана като граничен окоп. Русокастро все още не се споменава в изворите, но това не омаловажава стратегическото му значение. Защото оттук е минавал пътят от първите българските столици Плиска и Преслав към Цариград, а граничната митница, за която говорихме, се намира само на 10 км от Русокастро. Девелтската митница (комеркиария) била учредена след победите на Крум в 812 г. и след сключвана на 30 годишния мир през 815 г. Всъщност дотогава този контролен пункт се намирал в Месемврия, където комеркиария била създадена още в 689/690 г. вследствие възникването на Първото българско царство в 681 г. Най-ранните печати на комеркиарията Девелт,

които са открити, датират от 832/833 г. Но това не означава, че няма по-ранни от тях.

Институцията на комеркиариите е възникнала във Византия като орган, който първоначално контролирал търговията с коприна и това веднага ни напомня погребението в саркофага на Бургаската могила в района на “Лукойл-Нефтохим”, в което се откриха най-старите копринени тъкани в Европа. Вярно е, че откритите тъкани са 600 години по-стари от комеркиарията в Девелт, но скъпата стока е еднаква. Нейната непреходна цена (1 : 1 със златото) също говори за богатството и значимостта на родния ни край. Южното Черноморие със своята Еркесия всъщност е било една буферна зона между новосъздадената Българска държава и Византия. Полята, планините и пътищата по долините на нашия край нееднократно са били свидетели на кръвопролитни боеве, на решителни сражения. Хиляди наши съотечественици от това време са оставили костите си за свободата и международния престиж на родината. В изворите най-често се сочи “Анхиалското поле”. Тук нееднократно са кръстосвали копия и мечове българи и ромеи. Защото още първите български ханове са осъзнавали стратегическото и тактическо предимство, че е много по-добре да се разгромят чуждите нашественици на юг от Хем, далеч от сърцето на древна България. Ромеите от своя страна винаги са разчитали на преимуществото си по море, на многобройния си флот, който е бил в състояние ефикасно да превозва войски и снаряжения в близките до Старопланинската верига пристанища - Несебър и Анхиалос. Хан Крум съумял най-трайно да наложи българската власт върху Южното Черноморие.

Основите на Девелтската митница бяха открити от археолога Стефан Дамянов на мястото на Металургичен комбинат - Дебелт. Оттук произхождат, както вече споменахме, 64 оловни печати, на различни византийски чиновници и велможи. Намирането на тези печати тук показва трайно присъствие на българска администрация в тези предели през IX в. Голямото количество печати именно в Девелт е доказателство, че този кът от нашата родина тогава е имал важно значение за икономическите и политически взаимодействия между България и Византия. Те именно са дали тласък за бързото развитие на младата християнска култура в българските столици Плиска и Преслав на север от Балкана.

През ранното средновековие крепостта Русокастро попадала в провинция Хемимонт. За това свидетелствува един от най-образованите византийски императори, споменатият Константин Багрянородни (Порфирогенет), живял в X в. В съчинението си “За темите” той пише: “Провинция Хемимонт, под управлението на дукс има шест града: Адрианопол, Анхиалос, Девелт, Платинопол...” Когато Девелт бил вече в български ръце през 813 г., единият

от военачалниците на “лявата страна” на българската войска, както видяхме, бил Григора. Напълно възможно е, това да е същото лице, чието име се чете върху един оловен печат от колекцията на Ермитажа. От него се разбира, че Григора бил “архонт на Девелт”. Проф. Иван Йорданов предполага, че Григора първоначално е бил византийски администратор, а после минал на българска служба. По-същественото за нас е, че името на Григора, под чието управление е бил нашия край, е оцеляло през вековете и се съдържа в древните български и византийски писмена.

През периода на византийското владичество над българските земи пурпурната крепост, макар и разположена далече от границата поради нашествията на различни варварски племена, не загубила значението си. Скипърът на константинополските владетели се прострял над България през X век.

За упадъка на Първото българско царство има сериозни вътрешни причини, но основен тласък, за да се случи непоправимото има натискът от две страни - от юг Североизточна България е била подложена на ударите на Византия, а от север се появила руската войска на княз Светослав.

Първият поход (968 г.) на езичникът Светослав засегнал само крепостите по Дунава и Североизточна България. Тогава настъпило известно сближаване на позициите на двете християнски държави - България и Византия. Но при втория поход българският цар Петър така се разтревожил, че получил апоплектичен удар и се оттеглил в манастир. Византийците също се разтревожили и изпратили в Преслав държаните като заложници в Цариград синове на Петър. Няма съмнение, че връщайки се, те са минали през Русокастро. По-големият от Петровите синове, получавайки името Борис II, заел престола.

Пред лицето на руската опасност в Цариград започнали междуособици. Византийският пълководец Йоан Цимисхий, който бил domestik на схолиите на Изтока, организира комплот и убийство на Никифор Фока. Това станало през нощта на 10 срещу 11 декември 969 г. В този комплот участвувала и императрица Теофано. В този момент в Цариград тъкмо били пристигнали две български княгини, които също трябва да са пътували по пътя Преслав - Айтос (или Карнобат) - Русокастро - Цариград.

При втория си поход руският княз Светослав превзел Пловдив и заплашил отблизо византийската столица. Византийците струпали войска по българо-византийската граница, която е минавала по “големия окоп”, или Еркесията. Русокастро през тези години бил все още в български ръце и е играел ролята на българска гранична крепост.

След сложни дипломатически ходове през 970 г. Светослав се сближил с българите и повел войска от 38 000 души, съставена от руси, българи,

печенег и унгарци. Стигнаха Аркадиопол и се установиха на лагер. Разбит при сражението близо до тази крепост, през същата година, въпреки загубата, Светослав отново се озовал в Тракия. Не е изключено при тези стълкновения между руси и византийци, войници на Светослав да са били пленени и след време въдворени близо до крепост Русокастро. В това може да се крие тайната на преданието, разказано от русокастренци на полски пътешественици през XVIII в.

В 971 г. Йоан Цимисхи се отправил с голяма войска към Старопланинските проходи. Вероятно част от нея е минала през Русокастро. Византийците превзели Преслав и пленили българския цар Борис II. Цимисхи кръстил Преслав на свое име и градът придобил за кратко името Йоанопол. При завръщането си в Цариград Цимисхи организира триумф по византийски. Той публично снел от българския цар Борис II царските знаци - златна корона, подплатена със скъпа материя и червените обувки. Годината 971 със сигурност може да се приеме като дата, когато крепостта Русокастро попаднала под византийска власт.

Когато анализира политическата нетърпимост, довела до продължителните българо-византийски войни през X, английският историк Арнолд Тойнби стига до извода, че именно тогава хилядолетната империя Византия започва да се плъзга бавно, но сигурно по наклонената плоскост, довела до падането на Константинопол през 1453 г.

Към времето на византийското владичество се отнася сведението на арабския географ от XII в. Идриси, който споменава за първи път Русокастро като голям и богат град. Ето дословно думите му: "И този град има подобаващи размери, добре населени райони, много добитък, ниски цени". За икономическото развитие на района говори и богатото съкровище, открито в село Трояново през 1972 г. в местността "Пенчов кладенец". Състои се от 766 бронзови фолиси. Повечето от монетите принадлежат на Йоан Цимисхий (969-976). Заравянето на огромното съкровище от Трояново сигурно е било предизвикано от нашествията на печенегите. След падането на България под византийска власт този пастирски народ се оказал на северната граница на империята. За първи път орди печенег преминали през 1026 г., а през 1036 г. са засвидетелствувани три нашествия на печенег в пределите на Византия. При някое от тези три нападения вероятно е заровено съкровището от Трояново, в което последните анонимни монети се отнасят към времето на Роман III Аргир (1028-1034), или на Михаил IV.

Голямото съкровище от анонимни византийски бронзови монети от с. Трояново трудно може да се свърже с определено събитие. Но историята на един район не е само политическа. По-голямо внимание трябва да се отдели на хората, които го обитават и на стопанското развитие на областта през

различните исторически периоди. Затова Трояновското съкровище представлява едно доказателство, че независимо под чие управление е дадена област, в много от случаите нейният просперитет е в ръцете на обитателите ѝ. Така дори и по време на византийската власт през X - XI в. близостта до столицата Константинопол, до нейните богати пазари, продължила да се отразява благоприятно върху земеделието и скотовъдството по Южното Черноморие. Това се вижда от амфорната тара, особено изобилно представена в периода X - XII в., но още по-ярко доказателство е Трояновското съкровище. То вероятно е резултат от солидна сделка и за това говори огромният брой на монетите в него.

Към същия период се отнася и заравянето на едно съкровище от близката до Русокастро крепост при с. Съдиево, Айтоска община. Тази крепост се намира северозападно от селото и находката беше открита през 1983 г. Тя се е състояла от няколко десетки екземпляра от електрон (сплав от злато и сребро). Единадесет от тях сега са в колекцията на Археологически музей - Бургас. Няколко монети са постъпили в Националния музей - София и няколко в Шумен. Цялата находка е съставена от електронни монети на Никита II Вотаниат.

Дали заравянето на Съдиевското златно-сребърно съкровище не е свързано не с външни нашествия, а с вътрешни междуособици? На този въпрос е трудно да се отговори със сигурност. Все пак не можем да не припомним, че точно при управлението на Никита III Вотаниат (1078-1081 г.) в Месемврия е вдигнато въстание против византийската зависимост. Може би заравянето на златото в Съдиевската крепост не е предизвикано от този бунт. Та нали населението в района е било българско и Съдиево е само на 35 километра от Несебър. А нима Русокастро е далече от огнището на Добромировия бунт. Други доказателства за отражението на месемврийското въстание в Южното Черноморие засега не са открити, но това не означава, че те не съществуват. Предположението за връзка между заравянето на Съдиевското съкровище и бунта на Добромир, обаче, може да събуди съмнение поради факта, че възцаряването на Никита III Вотаниат (1078) по време е съвсем близко до подготвяното от Добромир Месемврийско въстание. Историците го датират в 1078/79 г. По-вероятно е съкровището да е попаднало в земята през 1081 г., когато Тракийските области осигурили плацдарм на претендентите за престола Алексей и Исаак от рода на Комнините. През тази година те събрали войски в Тракия (вероятно и в района на град Русокастро), съсредоточили ги в Чорлу, обсадили Константинопол, превзели го и детронирали Никита III Вотаниат.

Водовъртежът на събитията, свързани с въстанието на Асен и Петър, сигурно е засегнал и средновековния град Русокастро. Опирайки се на свидетелствата

на Никита Хониат историкът Божидар Димитров приема, че през 1185 г. българското население от Южното Черноморие въстанало. То се състояло предимно от скотовъдци и те именно страдали от непосилни данъци. Това раздвижване на недоволните българи в района и около Русокастро изглежда е подтикнало водачите на въстанието срещу византийската опека да организират поход, завършил при град Ахтопол в Странджа. При това придвижване те едва ли са пропуснали град Русокастро, където по традиция, както свидетелствува и Идриси, имало добре развито скотовъдство. През пролетта на 1186 г. двамата български благородници Асен и Петър предприели пътуване до Кипсела (днес Ипсала в Турция). Не е изключено или на отиване или на връщане те да са минали през нашия район. Те претендирали да получат с хрисовул едно старо фамилно имение в Хем. След отказа на императорските чиновници, братята, особено Асен, се държали предизвикателно и византийците дори им отвърнали с физическо насилие. Обидени, веднага след завръщането си, използвайки събирането на много боляри и други български поданици на императора при освещаването на построената от тях църква “Свети Димитър” в Търново, под Трапезица, Асен и Петър ги призовали на бунт. Самоувереният Исак II Ангел веднага предприел поход срещу бунтарите. Пътят на неговата войска със сигурност е минал през Русокастро, тъй като въстанието е било с огнище Източна Стара планина. Тази военна кампания през лятото на 1186 г. завършила с успех за византийците, но веднага на следващата 1187 г. Асен и Петър се отправили с войските си към Ахтопол и присъединили Южното Черноморие към свободна България. Монетите от съкровището, открито в Ливада (Суватите) естествено са безмълвни и не могат да ни кажат точно кога техният изплашен собственик е предприел укриването им. Дали под угрозата на Исак II Ангел, или при приближаването на българите на Асен и Петър. Воюващата за независимост България и Византия са били настръхнали една срещу друга в продължение на няколко години и самото съкровище не ни дава възможност да фиксираме с абсолютна точност датата на заравянето. Във всеки случай то е заровено вследствие на бунта, довел до възкръсване на българската държавност чрез сключване на Ловчанския мир през 1187 .

Голямото съкровище от Ливада се е състояла от 805 екземпляра. Към него през 1979 г. се добави и една малка находка от близкото до Русокастренската крепост село Проход, Средецка община, която има същото съдържание. Напрежението спаднало в 1187 г., когато бил сключен Ловчанския мирен договор и с това започнала историята на Второто Българско царство. Нова България продължила да укрепва и разширява влиянието си. През 1190 г. византийският император отново организирал наказателен поход и стоварил войска в района на Месемврия и Анхиалос. Но българите нанесли

контраудар. Анхиалос бил опожарен от Асен и Петър. В градището, което се намира в местността “Палеокастро”, (новия квартал на Поморие) е открито съкровище от билонови скифати, заровено именно тогава. През 1193 г. градът е бил преместен на полуострова, където сега се намира неговият стар квартал. Съдържанието на Поморийското съкровище е малко по-различно от това на съкровищата, открити в Ливада и Проход. Наред с монетите на Мануил I Комнин (1143-1180) - 16 броя, Исак II Ангел (1185-1195) - 20 броя, съкровището съдържа и една рядка монета на българския цар Теодор-Петър (1185-1197).

Наскоро след тези събития, в самото начало на XIII век районът около Русокастро е попаднал в орбитата на събитията, свързани с Четвъртия кръстоносен поход. През месец юли 1203 г. съседният Девелт дал подслон на избягалия пред кръстоносната заплаха византийски император Алексей III Ангел-Комнин (1195 -1203 г.). Ето какво пише дословно историкът Никита Хониат: “Прочее той събщи решението си на някой от слугите си в спалнята и на роднините си и като взе измежду дъщерите си Ирина и десет кентинария злато (32 кг.) и други царски украшения от скъпоценни камъни и от прозрачни бисери, излезе при първата нощна стража и отиде в Девелт”. Можем да заключим, че Девелт тогава е бил византийски и Алексей III “предварително си бил уредил прибежище” в този граничен град. Русокастро обаче трябва да е бил в български ръце и вероятно това е принудило императора скоро да напусне Девелт и да отиде в Адрианопол. Носейки толкова много злато и скъпоценности той търсел по-голяма сигурност, или пък се стремил да бъде по-близо до изгубения цариградски престол, на който кръстоносците били възстановили ослепения от него самия негов брат Исак II Ангел и сина му Алексей IV Ангел (18 юли 1203 - 28 януари 1204). В стремежа си отново да се качи на престола, Алексей III пръскал носеното злато да черпи и увещава маркиз Бонифаций да застане на негова страна. Но “съюзниците латиняни пиели до насита от златните ручей и не се насищали”, без да помогнат на детронирания император. Алексей III е втората височайша особа, след Диоклетиан, за която имаме сведения, че е пребивавала близо до Русокастро. Отсега нататък силната средновековна крепост Русокастро често ще бъде отбелязвана от летописци и хроники. В своята поема, посветена на византийския пълководец от български произход Михаил Глава Тарханиот, византийският поет Мануил Фил споменава за превземането на Русокастро (според неговия текст) през 1263 г. Походът на Михаил Глава бил насочен срещу българските царе Константин Асен, избран в 1257 г. и удостоеният от него с титлата “български деспот” Яков Светослав.

Тази война между България и Византия започнала през есента на 1262 г. Тя била предизвикана от Цариград, но в началото на бойните действия

инициативата преминала в ръцете на българите. Константин Асен насочил ударите си срещу Станимака, и превзел няколко крепости на юг от Русокастро - Врисис (Бунар Хисар), Скопелос (Ескиполос) и др. Но контраударът не захъснал и през пролетта на следващата 1263 г. византийците настъпили на два фронта - по долината на Марица към Пловдив и по Черноморското крайбрежие. Именно тук действал Михаил Глава, за който се отнася панегирикът (възхваляваща поема) на Мануил Фил. След превземането и уголемяването на Русокастро много скоро, през 1265 г. градът сигурно отново е бил подложен на военен натиск, а може би и опустошение. Тогава Константин Асен отново преминал Балкана с 20-хилядна армия, но негови съюзници са били татарите. Целта била да се освободи от византийски плен селджукския султан Изедин. Съвместната акция на българи и татари успяла половинчато. Константин се движел отделно от татарските пълчища, качен на колесница, защото преди това си бил счупил крака. Съюзниците прогонили Михаил VIII Палеолог от Тракия, обсадили Енос при устието на Марица и освободили Изедин. Но само опустошения останали след полудивите татари и дълго след това не можело да се види орач по полето. Българският цар е бил принуден да участва в начинанието по силата на трибутарната (данъчна) му зависимост от татарския хан Берке. Тези българо-татарски действия в днешна Югоизточна Тракия едва ли са имали трайни последствия за Русокастро и за неговата принадлежност към Византия или България. Както е добре известно, малко след тях в Българското царство настъпили социални трусове. През 1277 г. избухнало въстанието на Ивайло и повратливият Константин Тих - Асен изгубил короната си. Наистина след брака си с византийската принцеса Мария в 1269 г. Константин се надявал да получи Южното Черноморие, неразделна част от което е Русокастро, но византийската дипломация му скроила номер, сключвайки съюз със татарите и отказала да изпълни договорните си отношения с българския цар. Византийско било и поведението на царица Мария. След като първо осиновила, а после отровила деспот Яков Светослав, тя приела в царските си покои бившия свинар Ивайло. Люшкайки се като махало между майчината си привързаност към малолетния си син, престолонаследника Михаил, наречен от нея "багрянородни" ("порфирогенет") и дъщерните си задължения към двора в Цариград, и Мария като мъжа си Константин Тих - Асен станала жертва на смутното време, в което живяла. Нито нейните амбициозни щения се осъществили, нито пък българския "багрянороден" Михаил успял да наследи царската корона. През 1279 г. Мария Палеологина и Михаил Багрянородни били отведени във Византия и там се стопили сред тълпата никому неизвестни царедворци.

Уголеменият град и подсилената от Михаил Глава крепост Русокастро в началото на XIV в. били отново присъединени към Българското царство. В 1304 г. Теодор Светослав спечелил сражение при съседната Скафида и в резултат на тази победа Ктения (Малка поляна), Русокастро, Месемврия, Анхиалос, Созопол, Агатопол и др. били присъединени към България. Преди да заеме българския престол победителят при Скафида имал изключително драматична биография. Шест години той прекарал “затворен в Никея”, византийски град на малоазийския бряг на Мраморно море. Той бил заложник, за да се гарантира мира между България и Византия. След това за кратко се върнал в столицата Търново и отново последвали 10 години заложничество в стана на татарския хан Ногай. Но това не сломило Теодор Светослав. Мизерията сред татарите изглежда го е принудила да сключи брак по сметка с дъщерята на богат западен търговец. Когато в 1300 г. той се върнал на престола отношенията му към Византия били изключително твърди и безцеремонни. В 1303 г. “изпълнен с презрение към императора” българският цар завладял всички крепости в Източния Балкан, превзел Русокастро, Месемврия, Анхиалос, Созопол и стигнал до Агатопол. Андроник II побързал да изпрати сина си Михаил IX да спре напредването на българите. По това време Михаил и без това станувал във Виза (сегашната Виза в Южна Странджа). Той събрал “западните войски” и потеглил срещу Теодор Светослав. В началото на сражението ромеите имали успех. Византийският отряд на Войсил (брат на покойния български цар Смилец) нападнал българите и те се оттеглили през река Скафида (Факийска). В нетърпението си да ги ликвидират, ромеите се спуснали през един мост, той се срутил и смелчаците се издавили в дълбоката река. С това византийският хронист Георги Пахимер обяснява загубата на сражението. Последвало решително настъпление на българите и “реката и мечът” поразили армията на императора. Преди да разкаже за сражението при Скафида (село Димчево), Пахимер споменава Русокастро като крепост, завзета от Теодор Светослав “по споразумение”. След битката ударът на българите, които се възползвали от “непостоянния Марс” (бог на войната на ромеите), насочили удара си по направление на Адрианопол.

След тази победа на Теодор Светослав в 1307 г. бил сключен мир и крепостта Русокастро за дълго останала в пределите на България. В 1328 г., както свидетелствува Йоан Кантакузин, в селището Кримни бил сключен договор между Михаил Шишман (1323-1330 г.) и Андроник III Палеолог: “И понеже на императора бе удобно, направиха срещата между Созопол и Анхиалос в така наречената Кримни и сключиха здрав мир и вечен съюз, и като се разделиха, върнаха се в родината си”. И според този мир Русокастро сигурно е останало в България. Чак през 1331 г. Андроник III я завоювал за Византия,

но за кратко. Този поход на ромеите станал причина за ответния удар на цар Иван Александър и връщането на Русокастро под скиптъра на българския цар.

Подминавайки важните събития от 1332 г. стигаме до похода на зеления граф Амедей Савойски срещу черноморските градове. Какво е мястото на Русокастро в тази прочута военна кампания, която многократно е занимавала и наши и чужди историци? През 1366 г. между 17 и 21 октомври графът превзел всички крепости от Скафида до Анхиалос, а впоследствие и Месемврия. Той ги обложил с данък и ги владял самостоятелно до месец март 1367 г. Тогава той ги предал на византийците. Амедей Савойски пощадил само пристанището Урдовиза (при Китен).

Много от българските историци приемат, че при своя поход срещу черноморските градове през 1366 г. Амедей Савойски наред с другите градове е превзел и крепостта Русокастро. Това заблуждение изглежда произтича от статията на добрия познавач на италианските архиви и документи Св. Георгиев, публикувана в Българска историческа библиотека през 1929 г. Тук превземането на крепостта “Калокастро” е възприето като превземане на Русокастро. През последните години проф. Гюзелев локализира Калокастро при Обзор и, според нас, той има основание, защото според “Савойската хроника” рицарите стигнали до Калокастро по море, а както е добре известно Русокастро се намира доста далече от морския бряг и не съвсем близо да брега на Мандренското езеро, където западните рицари също витийствали, превземайки Скафида (при село Димчево). Затова и интерпретацията на военния историк Стефан Недев, който се позовава на Петър Ников и идентифицира Калокастро с Русокастро не може да се приеме. Същото се отнася и до Бистра Цветкова, която пише: “Кръстоносците (на Амедей Савойски) се увличат до такава степен в грабителските си кампании, че навлизат навътре в сушата, като завземат и силната крепост Русокастро” . През 30-те години поредицата “Българска историческа библиотека”, а така също и съчиненията на родения в Бургас проф. Петър Ников много са се четели от българските учители. Тези авторитетни исторически писания сигурно са им повлияли и те са отразили удара на “зеления граф” Амедей Савойски в “Летописната книга” на Русокастренското училище. Нещо повече, заравянето на едно сребърно съкровище, открито в крепостта, се свързва от тях със същия поход. Тук трябва да добавим, че според “Савойската хроника” в близката до Русокастро крепост Аквила (Айтос) българите държали благородника Антонио Висконти от Милано. В документите е отбелязано, че той бил пленен при опит да се превземе Аквила и впоследствие дипломатите на Иван Александър преговаряли в Търново какъв откуп да се плати за него. Походът на Амедей Савойски, обаче, засяга района непосредствено до

Русокастро и не може да няма значение за неговата история. За нас е важно сведението, че в пристанището на Скафида, т.е. в днешното Мандренско езеро, само на няколко километра от Русокастро имало турски кораби. Тяхното присъствие тук може да се обясни със съюзните отношения между Иван Александър и турците, насочени срещу унгарците. В същата 1366 г. българи и турци предприели безуспешен поход за овладяване на Видин, който бил в маджарски ръце заедно с пленения видински цар Страцимир. Добре известно е, че през този период турците все повече укрепвали позициите си в Югоизточна Тракия. През 1354 г. те завладели Галиполския полуостров. Самата природа ги улеснила чрез едно силно земетресение, което разрушило всички византийски крепости, и турците без особени усилия се настанили в тях. Султан Сюлейман заселил много турски семейства в опустелите градове, схванал стратегическото значение на Галиполи и го укрепил. Всъщност походът на “зеления граф”, благословен от папа Урбан V, бил следствие от тези събития и бил насочен срещу друговерците, но жаждата за плячка заслепила рицарите и те отвърнали погледа си от кръста и вместо да насочат меча си срещу полумесеца съсредоточили щенията си към златото. Като резултат от техния поход се явява заравянето на Поморийското златно съкровище, открито през 1974 г.

Обръщаме внимание на турското присъствие в близката до Русокастро крепост Скафида, защото е напълно възможно тогава и Русокастро да е било в техни ръце. Не изключваме това, защото в ранното завладяване на крепостта от османците изглежда се крие обяснението на голямото значение, което градът придобива като административен център през първите векове на турското робство.

Близките до Русокастро крайбрежни градове били завладени от турците за първи път през 1396 г. През втората половина на XIV в. Южното Черноморие, под името “Загора” станало “императорско владение”. През август 1369 г. императорът го предал под скиптѐра на своя син Михаил Палеолог. Той се оженил за дъщерята на добруджанския деспот Добротица в 1373 г. и в резултат на това се съюзил с него. Малко след това в 1377 г. загорският владетел Михаил Палеолог бил убит от сина на Добротица Тертер. Но тези събития са имали пряко отношение вероятно само към крайбрежните градове, където, макар и рядко, се откриват монети на Добротица. Дали и Русокастро в определени моменти е влизало в споменатото “императорско владение” Загора? Изворите мълчат, но те свидетелствуват, че в 1402 г. след като загубили битката с монголите на Тамерлан (Тимур) при Анкара, турците били известно време като попарени, вдигнали обсадата и Цариград тържествувал. Византийците дори успели да си върнат Черноморските градове. Но много скоро османлиите се окопитили и през 1453 г., няколко

месеца преди падането на Константинопол, Караджа Бег окончателно поробил Южното Черноморие. Възможно е Русокастро още преди това да е било под властта на султана. Когато Созопол, Пиргос (Бургас), Анхиалос и Месемврия са били подчинени, вероятно в Русокастро вече е била обособена турска административна единица. Може би в това се крие тайната защо села, близки до Несебър и Поморие, се оказват в пределите на голямата Русокастренска кааза. Изворите обаче не ни казват нищо. От този момент нататък над Русокастро започват да витаят легендите. Богатата история на Пурпурната крепост нахлува в легендата за прекрасната девойка Руса заедно с името си и от “Русокастро” става “Русин камък”. Свети Георги Победоносец в тези легенди не е нито кападокийския нито девелтския мъченик. По време на неговия личен празник през пролетта, когато се извършват обреди за плодородие, отгледалата толкова много плодни дръвчета Руса ще попадне в лапите на Змея-Горянин. Според прастари поверия той би трябвало да пази златото на “Алтън тарла”, но вниманието му се съсредоточило върху хубостта на Руса. Той трябвало да я грабне от Гергьовденското хоро, за да даде легендарно име на крепостта. А автентичното историческо име нека събира прах в кодексите на старите ръкописи. Сега надеждата на русокастренци за плодородие и здраве се утаявала в легендите. Пещерата, където е битувало светилище на Тракийския конник, станала убежище на Руса. Тукашното изворче било всъщност потокът на нейните сълзи. Пред входа на пещерата много столетия ще се окачват частички от дрехи с надежда за здраве и благоденствие. Един русокастренец ще напише на чист български език върху плочата на Тракийския конник името на светеца - “Свети Георги”, друг ще построи параклис върху основите на средновековна църква и ще ѝ даде името на светеца, прескочил с коня си от каноничното житие в кипящата от въображение народна легенда. И Свети Георги, и олицетворяващият ужас Змей-Горянин, убит от него, и Руса ще заживеят на едно и също място. Там, където някога са звънтели саби и са свистели стрели и копия, там където царственото достолепие и доблест са си давали среща. Там историята ще се прелее в легендите, за да се стигне до едно забележително събитие - театралното представление на русокастренките учители в началото на XX век, с което те са поставили основите на новата българска култура в Русокастро.

Проф. дин Иван Карайотов

Откъс от книгата „Русокастро. История, легенди, документи” от Иван Карайотов и Никола Проданов, община Камено, 2001, стр. 23-45